

БЕЛАРУСЫ І ЛІТОЎЦЫ Ў ПАРАЎНАЛЬНЫМ АСВЯТЛЕННІ У СЫРАКОМЛІ

Многія даследчыкі XIX – першай паловы XX ст. вывучалі беларусаў і літоўцаў, даследавалі пабыт гэтых блізкіх па гістарыі і культуры народаў, указвалі на агульныя рысы ў матэрыяльнай і духоўнай культуры (У. Сыракомля, М. Камінскі, А. Лантоўскі, А. Даравінская, Л. Васілеўскі і інш.). Адно з іх (М. Камінскі) аддавалі перавагу літоўцам і іх культуры, іншыя ж (А. Лантоўскі) – беларусам і іх культуры. Часам гэтыя даследчыкі і публіцысты рабілі свае вывады на аснове не зусім шырокага матэрыялу (М. Камінскі), таму нельга і сказаць, што іх працам уласціва абсалютная аб'ектыўнасць, да іх высноў трэба адносіцца крытычна.

Сярод работ польскіх і беларускіх культурных дзеячаў 1850 – 60-гадоў глыбінёй і аб'ектыўнасцю даследавання, як нам здаецца, вылучаюцца працы беларускага паэта, літаратара, гісторыка, этнографа, публіцыста Уладзіслава Сыракомля, які, аднак, пісаў пераважна на польскай мове. Ён нарадзіўся і пэўны час пражываў ў заходняй і цэнтральнай частках Беларусі, якія называў Літвой. Аднак Літвой Сыракомля менаваў і балцкую тэрыторыю б. Вялікага княства Літоўскага, то бок тэрыторыю сучаснай Літвы.

Трэба падкрэсліць, не ўсім працам У. Сыракомлі ўдзялялі і ўдзяляюць належную ўвагу беларускія гісторыкі, этнографы, фалькларысты, культуролагі, літаратары. Таму важна спыніцца на тых яго публікацыях, што змяшчаюць важную для нас інфармацыю якія, аднак, не былі заўважаны нашымі сучаснымі этнографамі і іншымі спецыялістамі. Менавіта такой гістарычна-этнографічнай працай і ёсць «Экскурсіі па Літве ў некалькіх мілях ад Вільні» (1860, т. 2) [6], дакладней, яе важны фрагмент, у каторым як нідзе больш ў працах Сыракомлі 50 – 60-х XIX ст. даецца змястоўная параўнальная характарыстыка беларусам і літоўцам, іх традыцыйнай культуры (уборы, напоі, ежа, будынкі, характар, менталітэт, разумовыя здольнасці і інш.). На гэты ўрывац не было звярнута належнай увагі беларускімі даследчыкамі К. А. Цвіркама [4; 5] і М.А. Міхайляцом [3].

Адразу трэба сказаць, што Сыракомля як ніхто іншы з польскіх і беларускіх даследчыкаў 50 – 60-х гадоў XIX ст. стараецца аб'ектыўна ацаніць гэтыя народы. Яно і зразумела, бо гістарычныя і культурныя ўмовы існавання беларусаў і літоўцаў былі шмат у чым падобнымі, дый у беларускім этнагенезе ўдзельнічалі заходнія і усходнія балты: яцвягі літоўцы, латышы, прусы і інш., а ў этнагенезе літоўцаў – яцвягі,

частка продкаў сучасных латышоў, беларусаў, палякаў і інш.

І ўсё ж, нягледзячы на пэўную блізкасць паміж беларусамі і літоўцамі, яны ў вачах У. Сыракомлі выступаюць як самастойныя этнасы, з самабытнай уласнай культурай, якія шмат у чым адрозніваюцца паміж сабой (знешні выгляд, звычаі, ежа і напоі, шырыня натуры, інтэлектуальны ровень і інш.). У. Сыракомля перакананы, што ваколіцы Вільні і нават іншых месц Літвы ў мінулым паддаліся славянізацыі (у асноўным былі абеларушаны, або адчулі моцны моўны і культурны ўплыў з боку беларусаў), пазней, праўда, асабліва ў другой палове XIX – 20-30-х гг. XX ст. зведалі і апалячванне. Тонкая, назіральная натура Сыракомлі адчувала розніцу паміж насельніцтвам ваколіц Вільні і насельніцтвам, якое пражывала больш-менш далёка ад б. сталіцы ВКЛ. Ён пісаў, у прыватнасці, у публікацыі «Дарожны дзёнік 1856 года» наступнае: «Сёння, амаль усюды забыўшы сваю мову, ён (падвіленскі люд – А.Л.), аднак, не мае падабенства да русіна (беларуса – А.Л.). Паставай – нязграбны, сярэдняга росту, ён не мае таго спрыту, што характэрна для сялян каля вялікіх гарадоў (верагодна, Сыракомля тут мае на ўвазе пераважна гарады Беларусі, бо параўнанні датычацца Літвы і Беларусі – Л.А.). Размаўляе па-русінску (па-беларуску – А.Л.), зусім някепска і па-польску» [4, с. 433].

У. Сыракомля заўважыў, што асабліва яркая агульнае і адрознае між русінамі (беларусамі) і літоўцамі праяўлялася ў в. Айраны, і што па даным населеным пункце праходзіла этнічная мяжа паміж гэтымі двума плямёнамі (народамі). Гэтая вёска знаходзілася паблізу Вільні (Вільнюса). Ваколіцы Вільні, такім чынам, даследчык ужо лічыў славянскімі (беларускімі). Славяне (продкі беларусаў) праніклі ў гэты населены пункт (в. Айраны) даволі рана і, не змешваючыся з мясцовым балцкім насельніцтвам, захавалі аж да сярэдзіны XIX ст. уласцівыя іх продкам асаблівасці антрапалогіі, мовы, культуры, звычаяў, характару, ментальнасці і інш.

Можа з'явіцца здзіўленне, чаму этнічная мяжа паміж беларусамі і літоўцамі праходзіла па згаданай вышэй вёсцы. Але ў гэтым факце нічога здзіўнага няма. Бо крывічы і, верагодна, у пэўнай колькасці дрыгавічы праніклі ў Вільню і яе ваколіцы рана. У XI – XIV ст. тут было Віленскае княства. На беразе Вільні, на Лысай гары, знаходзіўся яго цэнтр – Крывы горад [1, с. 43]. Назву гэтаму гораду (Вільня), дарэчы, далі славяне. Найменне Вільня паходзіць ад рэчкі Віленка або Вільня, якая ўпадае ў р. Вілія (Вялія) (літоўск. Нярыс).

Параўноўваючы беларуса і літоўца, Сыракомля піша: «Селянін літоўскага паходжання – не высокі з доўгай шыяй, бландзін або шатэн (ніколі брунет)¹, мае блакітныя вочы, белую плоць. Русін (беларус – А.Л.) мае сярэдні рост, шырокія плечы, кароткую і тоўстую шыю, цёмныя або светла-жоўтыя вусы і бараду, смуглую плоць. Літоўкі валодаюць той чуллывай (rzewnej) прыроджанай, эстэтычнай прыгажосцю, якую цяжка акрэсліць. У дужых блакітных вачах гэтых дачок вёскі столькі выразнасці і, калі хочаце, дыстынкцыі, што вы прыпісвалі б яе добраму выхаванню, аб каторым па нашых сёлах яшчэ ніхто не клапаціўся» [6, с. 90-

91]. Этнограф высокую ацэнку дае і беларускам, і ўсё ж, як нам здаецца, недаацэньвае нашых жанчын. Зразумела, сярод іх заўсёды было і ёсць вельмі шмат прыгожых. Гэта па-першае. Па-другое ж, беларускі па сваёй прыгажосці знаходзяцца, на думку шэрагу знаўцаў жаночай прыгажосці, на адным з першых месц у Еўропе. Дастаткова пазнаёміцца з выказваннямі замежных турыстаў аб беларусках. І ўсё ж падамо словы даследчыка: «Русінкі больш грубейшыя, не хапае ім прыроджанага шыку, які стараюцца замяніць, асабліва ў святочныя дні, строем» [6, с. 91]. На думку пісьменніка, народны касцюм грае важную ролю ў назіраннях над народамі. Нездарма ж ён дае апісанне адзення прадстаўнікоў аднаго і другога этнасаў гэтай вёскі: «Літовец носіць доўгую за калена світку, званую сярмягай, такі ж кажух, заўсёды пакрыты палатном хатняга вырабу або сукном, заўжды мае хустачку на шыі, на жаль, ужо каляровую, крамную. Світка русіна больш кароткая, называецца тут па-руску ярмяком (ормяком – А.Л.), кажух жа нічым не пакрывае, шыю амаль ніколі не абвязае хустачкай, бліскучая спінка ў кашулі тут з’яўляецца рысай элганта. Доўгія русыя валасы і такія ж вусы надаюць мужчыне выраз сапраўднай прыгажосці» [6, с. 92]. Сыракомля з задавальненнем дае апісанне знешняга выгляду літовак: «Прэкрасны выгляд літовак у іх сплеченых косах, аздобленых стужкамі або кветкай, у іх гарэтах без рукавоў і зашнураваных спераду, у белых ільняных спаднічках. Цудоўна выглядае на іх шыі медалік, ладанка або шнур бурштынавых пацерак» [6, с. 92]. Высока ставіў Сыракомля літовак па прыгажосці, аднак усведамляў, што і беларускі прыгожыя. Што ж тычыцца адзення, то тут перавагу аддаваў усё ж такі русінкам: ««Больш стройна выглядае русінка ў сваёй чорнай або гранатавай світцы, фалдаванай з тылу і вялікай колькасцю медных гузікаў, пасуе да яе галавы хустка, або вялікі чапец, убраны нежывымі кветкамі; аднак у гэтым строі маецца нейкае перабольшанне, якое шкодзіць натуральнай прыгажосці русакосых прыгажунь» [6, с. 92]. Сваю думку адносна знешняга выгляду і адзення прадстаўніц аднаго і другога этнасу этнограф завяршае запамінальнай высновай: «Русінкі хочучь, літоўкі ўмеюць быць прыгожымі» [6, с. 92].

Што тычыцца знешняй і ўнутранай частак сялянскіх пабудоў в. Айраны гэтых народаў, то яны, на думку даследчыка, ў беларусаў і літоўцаў мала чым адрозніваюцца паміж сабой. Аднак апісваючы в. Пекеляны паблізу Стоклішак (т. I гэтага выдання), усё ж Сыракомля заўважыў, што хаты ў Пекелянах у цэлым такія ж, як і «пад Вільняй», як і ў «ваколіцах Мінска», але ўсё ж яны маюць і свае асаблівасці: «адрозніваюцца яны спосабам пакрыцця стрэх, на кожным вугле якіх, а часам і па ўсёй паверхні саламяныя кулі выкладзены ў форме зазубрын» [4, с. 71].

Затое ў стравах і напоях, сцвярджае У. Сыракомля, паміж беларусамі і літоўцамі маецца прыкметная розніца. «Літовец любіць тлустыя стравы: свініна на яго сталае з’яўляецца неабходным ласункам. Заядае верашчаку, страву з баранніх і цялячых мазгоў, званую кейпшаша («kiejpszasza»), і меней пад Вільняю, а болей у глыбейшай Літве вядомыя шупені («Szupienie»), страву з гароху, каўбас і ячменных круп. Русін жа ахвотней есць мучныя стравы, кашу, бліны – род заквашанага цеста – ячменнай і аўсяной мукі, п’е хатні квас з жытняй мукі або прыгатаваны з лясных яблыкаў, і вельмі захапляецца няхаснай гарэлкай, у той жа час літовец аддае перавагу мёду, піву хатняга вырабу і вельмі захапляецца крупнікам, то бок цёплай гарэлкай, прыгатаванай на вострых каранях і мёдзе» [6, с. 93-94]. Трэба зазначыць, што беларусы ўплывалі на літоўскую кухню, бо ў літоўскай мове, напрыклад. XIX – пачатку XX ст. і аж да цяперашняга часу захавалася шмат беларусізмаў, які азначаюць не толькі славянскія (беларускія) стравы, напоі і кампаненты іх прыгатавання («Wieraszczaka» – «Верашчака», «barščiai» – «боршч», «blynas» – «блін», «arielka» – «гарэлка», «vynas» – «віно», «broga» – «брага») і інш., але нават і самыя розныя найменні посуду («bačka» – «бочка», «tolierka» – «талерка», «sudas» – «стбел. «суд», кухоннае начынне), якія літоўцы запазычылі у сваіх паўднёвых суседзяў [2, с. 88]. Гэта было звязана з тым, што беларуская мова ў 14 – 17 ст. была афіцыйнай на ўсёй тэрыторыі ВКЛ, у тым ліку на тэрыторыі сучаснай Літвы, а культура беларусаў у ім панавала.

Параўноўваючы размовае развіццё беларуса і літоўца, Сыракомля перавагу ў цэлым аддае беларусу, аднак заўважае, што з літоўца лепш атрымліваецца земляроб і егер: «Літовец мае менш разумовых здольнасцей, чым русін; з цяжкасцю навучаецца чужой мове, і ніколі на ёй добра не гаворыць, русін наадварот, валодае лінгвістычнымі здольнасцямі, а ў старонцы, пра якую мы гаворым, размаўляе па-польску з поўнай чысцінёй. Літовец не любіць вучыць не сваю мову, а калі на ёй гаворыць, робіць гэта неахвотна. Русіны больш здольныя да рамёстваў, з літоўца лепшы земляроб і егер (strzelec)» [6, с. 94].

Сыракомля, параўноўваючы рысы характару (таварыскасць, адкрытасць) літоўца і беларуса, падкрэслівае прыарытэт першага і другога перад тымі ці іншымі песнямі. Ён піша: «Літовец любіць больш жыццё хатняе, русін публічнае, местачковае, карчэмнае, рознае (rozstrzelone). Песні літоўца смутныя, эратычныя ў чыстым значэнні выразу, або ваенныя, якія вельмі любіць. Падгуляўшы русін любіць заспяваць двухзначную песню, якую б больш сціплыя вусны літоўца не паўтарылі б» [6, с. 94]. Здаецца, у апошнім сказе этнограф дапускае нацяжкі, бо беларускія мужчыны любяць разнастайныя песенныя творы: бяседныя, любоўныя, лірычныя, ваенныя і інш. Не цураюцца і фрывольных.

Даследчык адзначае, што літовец вялікую ўвагу ўдзяляе дому і дамашнім клопатам, таму выпрацаваў у сабе дамашнія дабрачыннасці ў больш высокай ступені, чым русін. Сыракомля піша: «Больш кахае (літовец -- А.Л.) жонку і дзяцей [чым русін], пладоўныя дрэвы свайго саду і кветкі і з прыемнасцю даглядае». Дый і шлюбнае жыццё, падкрэслівае этнограф, лепшае ў Літвы, чым Русі (Беларусі – А.Л.). Ён адзначае, большую ўзаемную прывязанасць мужа і жонкі ў Літве, чым у Беларусі.

Цікавае параўнанне прыводзіць Сыракомля пра норавы літоўкі і беларускі пасля замужжа. Калі літоўка -- дамаседка, рэлігійная аж да фанатызму, нясмелая і цалкам прысвячае сябе мужу і дзецям, то

беларуска больш смелая і какетлівая, будучы замужам, часта дазваляе сабе, піша Сыракомля, не дазволенах катэхізмах абмежаванняў. Спасылаючыся на меркаванне аднаго святара, які добра вывучыў норавы замужніх жанчын аднаго і другога народаў гэтага населенага пункта, публіцыст піша, што грахі (błedy), у якія часам трапляюць літоўкі, паходзяць заўсёды з пачуцця, крыніцай жа грахоў русінак амаль заўсёды з'яўляюцца гуліўасць або матэрыяльны разлік [6, с. 95]. Літовец, піша пісьменнік, безумоўна верыць ксяндзу, русін жа больш забабонны, верыць у забабоны (gusta), чары і прызначэнне.

Нягледзячы на тое, што літовец і беларус, па словах М. Федароўскага, з'яўляюцца дамаседамі, ўсё ж другі мае больш адкрытую і шырокую душу, больш гаваркі і менш помслівы, чым першы: «Русін больш шчодры, літовец больш скупы і абачлівы на заўтра (ogledniejszy na jutro); русін больш адкрыты, літовец больш скрытны. Русін бурны, але адразу забывае абразы, літовец лагодны, але больш помслівы, не хутка прабачыць» [6, с. 95].

Нарэшце, Сыракомля звярнуў увагу і на ўзаемныя стасункі народаў, якія з даўніх часоў пражываюць у гэтай вёсцы. Ён піша: «Літовец мае русіна за менш маральнага, русін высмейвае літоўца, бо мае яго за менш цывілізаванага» [6, с. 95]. Што тычыцца рознаэтнічных змешаных шлюбаў гэтай вёскі, то яны, як сцвярджае даследчык, рэдкія. Праўда, русін бярэ ахвотна за жонку літоўку, хай сабе і ўбогую. А вось літоўцы пазбягаюць сумеснага шлюбнага жыцця з русінкамі, якія па іх паняцці з'яўляюцца лянівымі і неашчаднымі. Спыняючы сваю ўвагу на міжэтнічных шлюбах, У. Сыракомля ўказаў і на адну з крыніц паланізацыі насельніцтва на беларуска-літоўскім этнічным узмежжы. Ён піша: «у змешаных шлюбах, муж і жонка, узаемна не разумеючы сваіх моў, гавораць паміж сабой па-польску; адкуль паланізацыя маладога пакалення, у месцах, дзе Літоўская Русь сутыкаецца з уласна Літвой» [6, с. 96].

Такім чынам, у фрагменце працы «Экспедыцыя па Літве ў праменнях ад Вільні» (т. 2) Ўладзіслаў Сыракомля выступіў як добры знаўца беларусаў і літоўцаў, даў адну з першых, яркіх, аб'ектыўных і запамінальных характарыстык гэтым народам сярэдзіны XIX ст., ўнёс пэўны ўклад у параўнальнае даследаванне якасцей, рыс характару, ментальнасці гэтых народаў, вывучэнне іх традыцыйнай культуры.

Каментарыі:

1. Думка Сыракомлі аб тым, што літовец ніколі не мог быць брунетам, то гэта, верагодна, перабольшанне, бо ў этнагенезе літоўцаў у пэўнай ступені ўдзельнічалі і яцвягі, для якіх акурат характэрнымі былі, на думку некаторых даследчыкаў мінулага, чарнавокасць і чорнавалосасць.
2. Палескую саху ў паўднёвую частку тэрыторыі сучаснай Літвы прынеслі, хутчэй за ўсё, дрыгавічы.

Спіс літаратуры:

1. Дайлідов, А. «Литовский народ» XIV столетия с языковой, культурной и религиозной точек зрения / А. Дайлидов // Деды: дайджест публикаций о белорусской истории / сост., науч. ред. А.Е. Тараса. – Мн. : Харвест, 2012. – Вып. 9. – С. 38–53.
2. Літвіновіч, А.Ф. Да пытання аб ўплыве традыцыйнай народнай культуры беларусаў на традыцыйную народную культуру літоўцаў / А. Літвіновіч // Этнічныя супольнасці ў Беларусі: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы навук. канф. (Мінск, 6-7 снежня 2001 г.) / У.І. Навіцкі, М.С. Сташкевіч. – Мн.: Дэполіс, 2001. – С. 85–91.
3. Міхайлец, М.А. Польская этналогія XIX – першай паловы XX стагоддзя аб матэрыяльнай культуры беларусаў / М.А. Міхайлец. – Мн. : Беларус. навука, 2008. – 146 с.
4. Сыракомля, У. Выбраныя творы / Уладзіслаў Сыракомля; уклад., прадм., кам. К. Цвіркі. - Мн. : Беларус. навука, 2011. – 584 с.
5. Цвірка, К. Слова пра Сыракомлю. Быт і культура беларусаў у творчасці «вясковага лірніка» / К. Цвірка. – Мн. : Навука і тэхніка, 1975. – 200 с.
6. Syrokomla, W. Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna: Do Oszmiany – Do Kiernowa – Do Kowna / W. Syrokomla. – 1857–1860. –Т. 1 – 2.